

Konceptualizacija prirode kao vrijednosti javnog dobra i aspekti njezine valorizacije

OGNJEN ČALDAROVIĆ

Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, Zagreb

e-mail: ognjen.caldarovic@ffzg.hr

UDK 504.03(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30. travnja 2006.

U radu se iznose osnovni sociološki aspekti vrednovanja prirode "kao takve" i kao predstavnika javnog dobra s naglaskom na potrebu respektiranja vrijednosti koje u njoj postoje bez ljudske intervencije. U radu se izlažu aspekti upotrebnih i neuporabnih vrijednosti prirode kao resursa, a razmatraju se i posljedice ugrožavanja navedenih vrijednosti. Vršiti se i razlikovanje između "socijalnih" i "socioloških" posljedica ugrožavanja prirode te se ukazuje na potrebu kompleksnog provođenja analiza u okviru studija utjecaja na okoliš. Nadalje, analiziraju se različite mogućnosti ugrožavanja navedenih vrijednosti te se daju naputci za njihovu potpuniju valorizaciju i efikasnije načine borbe protiv ugrožavanja prirode "kao takve" i kao predstavnika javnog dobra. Dat je primjer analize sociološke analize – socijalne prosudbe na Delti Neretva.

Ključne riječi: PRIRODA, RESURS, SOCIJALNA PROCJENA, RIZICI, NERETVA DELTA

Uvod

U mnogim oblicima proučavanja potencijalnih društvenih učinaka neke tehnološke intervencije, vrše se i izračuni *cost-benefit* analiza. Složenije analize pokušavaju odgovoriti na pitanje kakva je ukupna procjena učinka, kakva je "socijalna šteta" (socijalna cijena zapravo) te koliko je dugoročno moguće očekivati izmjenu situacije. Jedan od osnovnih problema s kojim se suočavamo u pokušaju izračunavanja uloženi sredstava, potencijalnih šteta i potencijalnih koristi, jest osnovica ili cjelina polazišta koje koristimo za izračun te načini na koje valoriziramo postojeće vrijednosti nekog krajolika, neke situacije, nekog naselja, ili jednostavno nekog dijela prirode.

Možda je upravo pokušaj računanja "vrijednosti" prirode "kao takve" onaj problem koji je najpogodniji za društvenu procjenu. No, ne i najrazrađeniji (za sada). Naime, kakva se vrijednost može "pridodati" prirodi kao javnom dobru u smislu ugrožavanja njezine "vrijednosti"? U kalkulacijama se obično uzimaju već postojeći, izgrađeni elementi, a dijelom i neki drugi pojedinačni potencijalni elementi koji bi izgradnjom nekog pogona u nekoj "prirodi" bili umanjeni ili možda čak i (zauvijek) izgubljeni ili toliko transformirani da ne bi bili više prepoznatljivi. No, što je s "običnom prirodom", "divljom prirodom", "prirodom-prirodom", "uobičajenom prirodom" – kako izračunati njezinu vrijednost? Jesu li sve vrijednosti o kojima inače u prosudbama govorimo mjerljive ili nemjerljive, direktno uočljive ili neuočljive, postojeće ili potencijalne i sl.? Po čemu bi takva kalkulacija bila specifična za "prirodu kao takvu"?

U ovom ćemo prilogu obratiti pozornost na problematiziranje ideje o "prirodi kao javnom dobru" koja *ima svoju vrijednost bez obzira na to je li zaštićena ili nije* (park prirode, npr., nacionalni park) te je li u njoj nešto izgrađeno pa se onda potencijalna šteta može izračunati kao uništavanje ili oštećivanje upravo tog izgrađenoga i njegovih potencijala a ne osnovice – "prirodne prirode" – u kojoj je isto izgrađeno.¹

U tom smislu, osobito su zanimljive i važne tzv. "sociološke (socijalne) posljedice" i kriteriji valorizacije, odnosno s jedne strane razlikovanje ovih dvaju tipova posljedica, a s druge strane stvarne mogućnosti njihova utvrđivanja i preciziranja. Sociološke posljedice (a vjerojatno i mnoge druge) nekog od oblika ugrožavanja prirode kao javnog dobra (akcident, razvoj neželjenog scena-

¹ Primjerice – osnovica našega jadranskog turizma svakako nisu hoteli, kampovi ili restorani u području obale i otoka, nego upravo prirodne karakteristike prostora + određena infrastruktura koja se sve više uzima kao nužan i "zdravo za gotovo" element. Stoga bi za valorizaciju potencijalnog turizma u obalnom pojasu glavni element svakako bio karakteristike prirodnoga, a ne izgrađenoga, odnosno organiziranoga.

rija, događaja, nepovoljne intervencije, unos nekoga rizičnog elementa, i sl.) vrlo je teško izraziti u svim njegovim dimenzijama zbog niza razloga. Osnovni razlozi najčešće su sljedeći:

- nedostatak *prethodnih egzaktnijih podataka* o stupnju ugroženosti različitih dimenzija života u nekom području koje je ugroženo akcidentom s obzirom na prijašnje stanje (kvantifikacija vrijednosti resursa, djelatnosti, krajolika, pogleda, potencijala, i sl.) koji bi mogli poslužiti za procjenu potencijalne štete. Dakle, ako se želi precizirati jasnija potencijalna slika “vrijednosti” nekog područja prije bilo kakve intervencije, tada bi za svako od potencijalnih područja (kao cjeline ali i kao zbroja njegovih sastavnica) trebalo imati unaprijed izračunatu vrijednost.

- nemogućnost *kvantifikacije vrijednosti postojećih resursa* u ugroženoj zoni izraženih u monetarnim terminima. Ovdje valja upozoriti da je u mnogim slučajevima različite atribute prirode zapravo gotovo nemoguće kvantificirati pa prema tome onda i izraziti kao neku buduću vrijednost, a u slučaju nezgode i kao štetu. Kakvu, koliku? U odnosu na što?

- nedostatak *egzaktnih podataka o dimenzijama potencijalne nezgode odnosno privremenijeg ili trajnijeg ugrožavanja prirodnog*. Ukupnu cijenu neke nezgode vrlo je teško u nekom sagledivom roku izračunati i predočiti. Ta poteškoća ovisna je s jedne strane o karakteristikama nezgode (vrsta, jačina, tip, pretpostavljiva duljina trajanja posljedica, vrsta posljedica, mogućnosti uklanjanja posljedica, direktna i indirektna šteta, uže i šire područje, trenutačna i produljena šteta, tehnološka, ostala i “socijalna šteta”, mjerljiva i nemjerljiva šteta, itd.). S druge strane, procjena moguće štete ovisna je i o ukupnim poduzetim mjerama kao i mogućnostima tehnološke procjene da se prosudi stvarna dimenzija posljedica pa onda i dimenzije potencijalne štete.

- nedostatak *egzaktnih podataka o dimenzijama razvojnosti* (tijekovima razvitka) nezgode. Koliko god nam se činilo da gotovo sve stoji “pod kontrolom”, pa i mnogobrojne tehnološke nezgode i rizici, ipak se svaka od njih najčešće razvija kao specifičan scenarij koji zahtijeva i “individualiziran pristup” rješavanju i saniranju posljedica. Takva “specifičnost” i dugoročnost osobito su značajni ako se procjenjuje da su posljedice neke nezgode dugotrajnije, a time i više podložne sinergijskim učincima i nepoznatijim scenarijima razvijanja u vremenu.

- nedostatak i/ili nemogućnost *preciziranja projekcije* mogućih oblika razvitka događaja u bliskoj budućnosti. Slično ranije izloženom, u mnogim slučajevima nije moguće dovoljno precizno utvrditi kakve će sve oblike potencijalna nezgoda imati u bližoj i daljoj budućnosti.

- nemogućnost *egzaktne predikcije sinergijskih elemenata* koji se mogu razviti tijekom razvitka nezgode i utjecati na relativno nepredvidljive dimenzije šteta. Iako postoje mnogobrojne precizne metode utvrđivanja potencijalnih posljedica neke nezgode, ipak se sinergijska dimenzija pojavljuje kao ona manje poznata dimenzija. Parcijalne, pojedinačne i prepoznatljive posljedice u najvećem broju slučajeva “stoje pod kontrolom”, no sinergijski učinak i nepredvidljivo udruživanje različitih čimbenika često neku prepoznatljivu, predvidljivu i kontrolabilnu situaciju razvija u nepoznatom smjeru kad je nemoguće predvidjeti dimenzije uklanjanja šteta.

S obzirom na navedene poteškoće, procjena “socioloških posljedica” neke intervencije na prirodu mora biti izvedena kao *kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih elemenata*. U tom smislu, gdje je god moguće dobiti precizne podatke o vrijednostima ugroženih resursa s obzirom na njihovu vrijednost (ponajprije ekonomsku, ali i socijalnu) koja je *postojala prije ugrožavanja “prirodnoga” akcidentom, intervencijom, nesrećom, događajem*, mogu se simulirati i odgovarajuće potencijalne posljedice do kojih može, a ne mora doći.

U svim drugim slučajevima, valja se osloniti ponajprije na *kvalitativne procjene* vjerojatnih i potencijalnih tijekova događaja koje mogu poslužiti kao polazne pretpostavke za preciziranje potencijalnih posljedica nekog akcidenta u smislu daljnjih istraživanja i pokušaja kvantifikacije. S obzirom na nemogućnost (potpunog) preciziranja dinamičkih komponenata događaja u vremenu, najveći broj procjena kvalitativnog tipa mora biti načelne naravi. Valja nadalje uzeti u obzir i različitu *razinu osjetljivosti* dijelova područja koje bi moglo biti ugroženo potencijalnom intervencijom havarijom (mala, srednja, velika) i shodno tome pretpostaviti moguće štete.

Nadalje, kako smo nešto ranije istaknuli, valja napraviti razlikovanje između pojmova “*socijalno*” i “*sociološko*”. “Socijalne” posljedice nekoga potencijalnog akcidenta je moguće – uz ranije

iznesene ograde – iznijeti s obzirom na pregled stupnja ugroženosti postojećih djelatnosti i načina života u pojedinom predjelu u kojem se akcident odvija (kvantificirano ili kvalitativno), dok je “sociološke” posljedice gotovo nemoguće precizirati jer se ne mogu znati unaprijed sve (gotovo sve) dimenzije užih, “socijalnih” posljedica koje se dinamički razvijaju u vremenu i sinergijski utječu na ukupnu procjenu potencijalnih posljedica akcidenta. Dakle, “sociološke” posljedice su ukupne posljedice koje se mogu pojaviti kao svojevrsna “socijalna cijena” svih posljedica neke nezgode. Potpunu analizu “socioloških posljedica” stoga bi bilo moguće izvršiti tek po završetku sanacije (aposteriorno) nekoga potencijalnog neželjenog događaja i prikupljanja svih saznanja o svim potencijalnim štetama do kojih je došlo pa ih je stoga unaprijed gotovo nemoguće cjelovito pretpostaviti i kvalitativno i kvantitativno ocijeniti sve njihove dimenzije i veličine.²

Vrste vrijednosti prirode kao javnog dobra

Na prvom mjestu valja istaknuti da je zapravo nedovoljno mjerljivu ili čak nemjerljivu vrijednost prirode “kao takve” i kao javnog dobra moguće konceptualizirati u nekoliko osnovnih aspekata:

- kao sumu upotrebnih vrijednosti (*use-value*), odnosno kao sumu onih vrijednosti koje se “dadu iskoristiti”;
- kao sumu neuporabnih (neuporabljivih) vrijednosti (*non-use value*), odnosno onih vrijednosti koje se (još) ne daju iskoristiti, odnosno za koje nisu izrađene studije koje navedene neupotrebne vrijednosti prezentiraju kao “iskoristive”;
- kao sumu direktnih (vidljivih, izravnih) vrijednosti koje, bez obzira na to jesu li su već bile “eksploatirane” ili nisu, predstavljaju potencijal za direktno iskorištavanje i stjecanje vrijednosti (dobiti);
- kao sumu neizravnih (nevidljivih, neuočenih, indirektnih) vrijednosti koje, s obzirom na kontekstualne ideje o tome što se može a što ne, što bi vrijedilo a što ne bi vrijedilo iskoristiti, predstavljaju ipak stanovite vrijednosti;
- kao sumu već postojećih vrijednosti koje su – dijelom ili u potpunosti – već iskorištene i manifestirane (primjerice, atraktivna uređena morska obala sa smještajnim kapacitetima);
- kao sumu potencijalnih vrijednosti koje s obzirom na kontekst nisu još prepoznate kao iskoristive, što ne isključuje potencijalnu mogućnost njihova iskorištenja u budućnosti ili uz veća ili manja ulaganja, odnosno, uz promjenu kuta gledanja na to što predstavlja vrijednost javnog dobra koja bi bila podobna za iskorištavanje;
- kao sumu već danih, “takvih” vrijednosti koje, neovisno o tome jesu li ocijenjene kao podobne ili nepodobne za iskorištavanje, postoje;
- kao sumu transformiranih vrijednosti prirode kao javnog dobra te uz veći ili manji stupanj njihove transformacije kao pretpostavke iskorištavanja tako stvorene vrijednosti;
- kao sumu vidljivih vrijednosti (*očita vrijednost* – krajolik, pejzaž, planina, more) koji postoje neovisno o čovjekovoj intervenciji u transformaciju te “vidljivosti” (očiglednosti);
- kao sumu (trenutačno) nevidljivih vrijednosti (*neočigledna vrijednost s obzirom na kut gledanja, kontekst, situaciju* – pustinja, močvara, nedostupni sadržaji);
- kao sumu mjerljivih elemenata podložnih vrednovanju i kvantifikaciji;
- kao sumu nemjerljivih elemenata koji nisu direktno podložni kvantifikaciji.

² Primjerice, katastrofa u Černobilu je dovela do smrti nekoliko desetina osoba tijekom neposredne i hitne sanacije nesreće. No, tijekom godina, kao posljedica zračenja, došlo je do smrti ili oboljenja s predvidljivim smrtnim ishodom stotina (tisuća) ljudi, naselja u blizini elektrane morala su biti iseljena, veliko područje oko elektrane moralo je biti sanirano, posljedice se i danas osjećaju i osjećat će se još niz godina... Ako uzmemo u obzir i “psihološku štetu”, posljedice nesreće su zapravo nemjerljive i ne postoji mogućnost “vraćanja u prethodno stanje”!

Iz navedene sistematizacije vidljivo je da “priroda kao takva”, kao javno dobro, nije uvijek direktno podobna za valorizaciju, “mjerenje” i utvrđivanje njezine ukupne vrijednosti koja bi mogla poslužiti kao osnovica za izračun potencijalnog oštećenja u slučaju neke nesreće ili pak očekivanih i neočekivanih posljedica neke tehnološke intervencije.

Osnovni aspekti upotrebnih i neuporabnih vrijednosti prirode “kao takve”

U literaturi³ o navedenim aspektima, susrećemo podjelu na nekoliko najvažnijih elemenata:

1. *Direktna* upotrebna vrijednost prirode (područja, predjela) koja se može iskazivati kao podobnost za turizam ili neke druge djelatnosti, kao vrijednost ljepote krajolika, pejzaža, predjela podobnog za šetnje, za planinarenje, ...

2. *Indirektna* upotrebna vrijednost prirodnog javnog dobra zbog održavanja postojećih ekosistema, mikroklimatske stabilizacija, biodiverziteta, i sl. Mogli bismo navedenu indirektnu upotrebnu vrijednost nazvati i “bezinteresnim radom prirode” koja postoji bez intervencije čovjeka.

3. *Opcijska* (potencijalno postojeća no još neodređena, neizabrana, potencijalna) ili *kvazi opcijska* vrijednost predstavlja onaj aspekt prirode kao javnog dobra koji se može “iskoristiti” u budućnosti (primjerice, turizam u nekom prostoru, neka aktivnost koja će se organizirati u prirodnom prostoru – safari park, primjerice), koji će počivati na vrijednosti okoliša kao resursa neovisno o tome koliko će biti u perspektivi “prerađen”.

Za razliku od upotrebnih aspekata prirode kao javnog dobra, valja usmjeriti pozornost i na neupotrebljive (neupotrebne) vrijednosti “kao takve” koje se mogu sastojati od sljedećeg:

- biodiverzitet;
- kulturno-povijesno naslijeđe;
- estetske vrijednosti prirode;
- čistoća mora;
- vrijednost izgrađene i transformirane okolice;
- vrijednosti prirodnog ali i naslijeđenog habitata, itd.

No, ne smije se zaboraviti da “neupotrebljiva vrijednost” može imati itekako veliku “upotrebu” – ponajprije kao potencijalna “prometna vrijednost” (turizam, primjerice, osnovan na iskorištavanju potencijala prirodnih područja) ali i kao vrijednost “za sebe” koja kao takva upravo služi održanju svih drugih direktnijih (u smislu prometne vrijednosti) sustava koji je direktno podržavaju, ali i svih drugih indirektnijih vrijednosti područja. No, upravo zahvaljujući prirodnim elementima i prerađenim prirodnim elementima (turistička područja, primjerice) moguće je ostvariti direktne ekonomske vrijednosti.

Osim vrednovanja upotrebnih i neuporabnih vrijednosti, važno je obratiti pozornost i na *komponente, funkcije i attribute* prirode kao javnog resursa. Operacionalizacija navedenih elemenata dovodi nas do sljedećeg:

1. *Komponente* najčešće uključuju: faunu i floru, turizam, ribarstvo, poljoprivredu

2. *Funkcije* najčešće uključuju: ulov ribe, uzgoj ribe i školjkaša (more), turističku ponudu, lovstvo, rekreaciju

3. *Atributi* najčešće uključuju: biološki diverzitet, močvarna staništa, ekonomske funkcije (ribarstvo, turizam), kulturno-povijesno naslijeđe.

Ključno pitanje koje se slijedom tih razmišljanja i klasifikacija najvažnijih elemenata nameće jest: *Kako utvrditi ukupnu ekonomsku i socijalnu vrijednost nekog područja kao prirodne vrijednosti javnog dobra?*

³ Vidi preciznije u ...Mediterranean Wetlands: Socio-economic aspects (1998), Barbier, E. B. i dr., (1997). Čaldarović, O. (2001).

U dosadašnjem izlaganju pokazali smo kako je pokušaj utvrđivanja vrijednosti – ekonomske i socijalne – prirode sagledane kao ograničeni i resursni, neobnovljivi element područja ili oblasti kompliciran i ne toliko jednostavan kako se možda na prvi pogled mogao učiniti. Takva potencijalna valorizacija i kalkulacija bi morala – u najmanju ruku – uzeti u obzir sljedeće elemente:

- postojeću vrijednost prirodnih resursa (more, kopno, biljni i životinjski svijet);
- postojeću vrijednost korištenja postojećih resursa (ribarstvo, poljoprivreda);
- postojeću vrijednost nepoljoprivrednih i drugih industrijskih aktivnosti;
- postojeću vrijednost turističkih potencijala;
- postojeću vrijednost estetskih i drugih nemjerljivih (“neupotrebljivih”) funkcija područja (primjerice – broj posjetitelja koji su stali na kratko zbog pogleda, turističke posjete nekoj od atrakcija, ugostiteljska ponuda);
- vrijednost područja ocijenjenu kroz potencijalne buduće namjene (ulaganja);
- vrijednost područja s obzirom na mogućnost nesmetanog i neometanog posjećivanja.

Aspekti ugrožavanja prirode kao resursa održivog razvitka

S obzirom na to da smo konstatairali da “prirodni element” predstavlja vrlo važan, nezamjenjiv element u općoj valorizaciji “javnog dobra” kao turističkog potencijala, u nastavku ćemo obratiti pozornost na najvažnije elemente i aspekte ugrožavanja prirode kao neupitnog resursa javnog dobra i održivog razvitka. Najčešći oblici su sljedeći:

- negacija prirodnih resursa izgradnjom ili nekim aspektom korištenja;
- ugrožavanje resursa tekućim aspektima korištenja;
- ugrožavanje resursa budućim (predloženim) aspektima korištenja⁴;
- privatizacija prostora, javnog dobra, prirode;
- prekid postojećih i uvođenje novih neprovjerenih tipova djelatnosti;
- stigmatizacija nekog predjela zbog unosa novih elemenata⁵;
- netransparentan i nedemokratski proces odlučivanja o oblicima korištenja javnog dobra, pa i “prirode prirode”;
- potencijalni utjecaj nekoga nepredviđenog nepovoljnog događaja – nesreće. Iako se nesreće događaju vrlo rijetko, odnosno “gotovo nikada”, ipak one predstavljaju značajan izvor ugrožavanja prirodne osnovice javnog dobra.⁶ Osnovne dimenzije posljedica neke potencijalne intervencije ili nesreće u prirodnom prostoru koji je obilježen regularnim djelatnostima, ali i turizmom, ribolovom, a sagledane iz “sociološke dimenzije” mogle bi biti sljedeće:

a. *Privremeni i/ili trajniji utjecaj akcidenta na razvitak postojećih djelatnosti u području.* S obzirom na dimenzije akcidenta, moglo bi se pretpostaviti da bi neke djelatnosti u lokalnom i širem prostoru – zbog toga – postale:

- *ograničene*, (turizam, ribarstvo, marikultura), a neke
- (privremeno) *obustavljene* (ovisno o dimenziji poremećaja), a
- neke *ne bi bile* pod utjecajem havarije (sve ostale djelatnosti).

⁴ Ovdje valja ukazati na važnu i osjetljivu ulogu *Studije utjecaja na okoliš* kao instrumenta uz pomoć kojeg se različitim analizama utvrđuju potencijalne posljedice predloženih oblika upotrebe nekog resursa. Valja istaknuti da SUO daje presjek početne situacije koja je konstatirana s obzirom na osnovne početne parametre, no u ovakvoj studiji nije moguće dinamički utvrditi potencijalne sinergijske elemente niti promjene u režimima eksploatacije, kapacitetu, te drugim promjenama do kojih može doći.

⁵ Primjerice, izgradnja nekoga tehnološkog objekta koji trajno mijenja mentalnu sliku područja te ga od “prirodno definiranoga”, ugodnog, zanimljivog pretvara u prostor “u kojem se nalazi odgovarajući objekt”. Perceptivna ugodnost potencijalnih posjetitelja svakako će se izmijeniti na lošije, a predjel će biti trajno stigmatiziran, pa i nakon eventualnog uklanjanja objekta!

⁶ Vidi preciznije u Čaldarović, O., 2005a i 200b.

b. *Osnovne djelatnosti* – u smislu smanjivanja ili potpunog onemogućavanja njihove realizacije za lokalno stanovništvo, a u širem smislu i za cijelo društvo – koje bi bile pogođene potencijalnom havarijom stoga su ponajprije ribarstvo i turizam

c. *Duljina poremećaja* regularnog odvijanja aktivnosti – uz pretpostavku postupnog vraćanja uvjeta na prijašnje stanje – ovisila bi o:

- *dimenzijama nesreće*;
- *brzini i efikasnosti* uklanjanja posljedica;
- mogućnostima *ponovnog uspostavljanja* “nultog stanja” i pokretanja svih djelatnosti u onom obliku i opsegu u kojem su postojale prije akcidenta.

d. Privremeno i/ili trajnije smanjivanje interesa turista za posjet navedenom predjelu

Jedna od djelatnosti koja bi svakako mogla biti pogođena potencijalnom nesrećom je turizam u lokalnoj ali i široj zoni utjecaja potencijalne nesreće.

Direktne štete za turizam kao djelatnost razvijenu u području ovisile bi o sljedećem:

- *stupnju razvijenosti* turističke djelatnosti prije akcidenta;
- *tipu i karakteru turističke ponude* u području koje je pogođeno akcidentom. Ako, primjerice, turistička ponuda nije direktno i isključivo vezana uz more, plaže, kupanje i sl., onda će posljedice biti svakako manje, ali ako je turistička ponuda vezana isključivo uz navedene elemente, onda će šteta biti veća.

• *broju pojedinaca i organizacija* koje se turizmom bave kao svojom osnovnom ili dodatnom djelatnošću. Što je veći broj pojedinaca isključivo ovisan samo o turizmu kao o svojoj osnovnoj gospodarskoj djelatnosti, onda će biti posljedice po veći broj pojedinaca veće i obratno.

- *dimenzijama šteta* prouzročenih nesrećom;
- mogućnostima efikasnog i temeljitog *uklanjanja posljedica* u dimenziji vremena

Indirektne štete koje bi se po turizam mogle pojaviti su sljedeće:

• *Stigmatizacija (negativno obilježavanje)* mjesta kao (više) nepovoljnog za turizam zbog nesreće, objekta, intervencije;

• Promjena osnovnog “*imagea*” mjesta: od povoljnog za razvitak turizma do nepovoljnog predjela koje je (trajno) izmijenjeno s obzirom na posljedice nesreće ili imaginacijama (uvjerenjima, percepcijom) o tome da je posljedice nesreće zapravo (bilo) nemoguće efikasno i trajno ukloniti.

e. Privremena i/ili trajnija izmjena “*imagea*” mjesta poslije akcidenta – privremenija ili trajnija stigmatizacija

Ovakve posljedice najprije bi bile indirektnog tipa, a mogle bi se sastojati od sljedećeg:

1. Promjena općeg *imagea* mjesta (predjela) – od *povoljnog ka nepovoljnom* za turizam,

- različite djelatnosti;
- posjećivanje;
- preporučivanje drugima.

2. Porast privremenijeg i/ili trajnijeg *otpora* (šire, opće) javnosti s obzirom na posljedice nezgode daljnjem razvitku djelatnosti zbog koje je došlo do akcidenta, odnosno u širem smislu i kao *indirektna šteta*, moguće je očekivati *pojačani otpor stanovništva* – lokalne ili šire javnosti – prema nastavku odvijanja djelatnosti koja je izazvala havariju (industrijski pogon, i sl.). Slično ranije rečenom, jedna od posljedica havarije može biti privremeniji ili trajniji *otpor lokalnih zajednica protiv djelatnosti*. Razumljivo je pretpostaviti da će otpor biti veći što su percipirane posljedice veće, ili pak manji što su one manje. Ako su stavovi lokalnih zajednica prije nesreće bili negativni, takvi će se stavovi samo pojačati nakon nje. Potencijalne kompenzacije novčanog tipa pokazale su se u komparativnim primjerima najefikasnijim oruđem za smanjivanje ovakvog tipa otpora. Komparativna iskustva pokazuju da – tijekom vremena – otpor javnosti polako slabi, a efikasnost uklanjanja posljedica (ipak) vraća povjerenje javnosti.

Također, s obzirom na tijek razvoja situacije, moguće je očekivati i privremeniji i/ili trajniji pomak u stavovima globalne javnosti prema djelatnosti koja je bila uzrokom nesreće te to razumjeti kao indirektnu štetu koju je moguće operacionalizirati na sljedeći način:

- *od polunegativnih stavova (sumnjičavih) ka negativnim;*
- *od pozitivnih ka skeptičnim;*
- *te od negativnih ka radikalno negativnim stavovima.*

Kao jedna od indirektnih šteta obično se pojavljuje *generalizirano odbijanje ukupnog pogona* i sličnih pogona u cijeloj zemlji. Iako se može očekivati da bi takvi stavovi postupno blijedjeli protokom vremena, oni bi se najvjerojatnije i nadalje zadržali u duljem vremenskom periodu.

Primjer: vrijednost delte Neretve kao prirodnog, javnog dobra

Ključni problem u ovom prirodnom, ali i vrlo iskorištenom području jest utvrđivanje stvarnih vrijednosti samog područja, pa i onih ekonomskih.⁷ Kriju li se one ponajprije u poljoprivredi, turizmu, prometu ili u ostalim, nekim drugim, djelatnostima? U današnjoj situaciji poljoprivredna djelatnost pridonosi ukupnoj vrijednosti područja otprilike 80%, a sve ostale djelatnosti približno 20%. No, da bi došlo do bolje, organiziranije i svrhovitije “upotrebe” područja, potrebno je uvesti ekonomsku (ali i socijalnu, ekološku) valorizaciju i “ostalnih područja”, ponajprije onih močvarnih, prirodnih, čiji je potencijal velik, no danas još uvijek nedovoljno prepoznat i valoriziran. Močvarna se područja (u slučaju delte Neretve ona su zaštićena i Ramsarskom konvencijom!) danas ponajprije doživljavaju na sljedeći (*negativan*) način:

- legla komaraca;
- neiskorištena područja za poljoprivredu (i druge oblike razvoja);
- “neuređena”, područja koja još nisu “privedena svrsi”;
- “ničija područja”, pogodna za uzurpaciju i korištenje na bilo koji način (primjerice, ilegalna melioracija).

Pozitivnije razumijevanje močvarnih područja u delti uključivalo bi sljedeće atribute:

- područja izrazite biološke raznolikosti;
- područja u kojima obitava iznimno bogat biljni i životinjski svijet;
- područja koja treba zaštititi;
- područja koja imaju važne funkcije za cjelokupan kraj;
- područja koja su vrijedna upravo zbog svoje prirodnosti;
- područja koja je moguće iskoristiti, bez degradacije, za stanovite ekonomske funkcije koje će donijeti prihod zajednici, a neće narušiti njihovu cjelovitost (selektivni turizam, primjerice).

Stoga ćemo u nastavku, ukratko prezentirati osnovne elemente ekonomske valorizacije područja (vidi šire u *Mediterranean Wetlands*, 1998). Da bismo uspješno evaluirali značaj ekonomskih faktora te njihovu vitalnost i povezanost uz socijalnu situaciju u području delte, ukratko ćemo izložiti na koji je način moguće doći do ukupne vrijednosti područja izražene u nekim standardnim ekonomskim parametrima.

Cjelokupno područje delte prostire se na približno 450 kvadratnih kilometara s prognozom porasta broja stanovnika sa sadašnjih 35.000 na 44.000 u 2015. godini. Ukupna ekonomska vrijednost močvarnih područja računa se tako da se uzimaju u obzir dvije vrste (direktnih) vrijednosti – *upotrebne vrijednosti* i *neuporabne vrijednosti* nekog područja. Upotrebna vrijednost se u ovom

⁷ Autor ovog rada je tijekom nekoliko godina istraživao područje delte Neretve i proveo tri istraživanja stanovništva u području (v. šire u Čaldarović, O., 1997a, 2001a, 2001 b). Istraživanje iz 1997. g. temeljilo se na intervjuima provedenim s najvažnijim stakeholderima, opservaciji i anketi stanovništva u području (uzorak N = 500), dok su istraživanja iz 2001. g. temeljena na metodi intervjuja fokus grupi i opservaciji. Preciznije informacije o istraživanju, metodologiji, nalazima, i sl. mogu se naći u istraživačkim izvještajima (v. bibliografiju radova uz ovaj članak).

slučaju odnosi na klasičnu kategoriju prometne vrijednosti (koliko neka proizvedena roba ima vrijednost koju postiže na tržištu), dok se “neuporabna vrijednost” odnosi na kategoriju “neprometne vrijednosti”, odnosno, vrijednosti koja se ne može (za sada) postići na tržištu.

No, ne smije se zaboraviti da “neuporabna vrijednost” ima itekako veliku “uporabu” – ponajprije kao potencijalna “prometna vrijednost” (turizam, primjerice, osnovan na iskorištavanju potencijala prirodnih područja) ali i kao vrijednost “za sebe” koja kao takva upravo služi održanju svih drugih direktnijih (u smislu prometne vrijednosti) sustava koji je direktno podržavaju, ali i svih drugih indirektnijih vrijednosti područja. Primjerice, cjelokupna bi se poljoprivredna proizvodnja mogla u području obavljati u staklenicima, dakle, gotovo neovisno o konkretnom kontekstu (močvara, sunce, mikroklimatski uvjeti, melioracija, i sl.). No, upravo zahvaljujući prirodnim elementima i prerađenim prirodnim elementima (meliorirana područja) moguće je ostvariti direktne rezultate u poljoprivredi. Upravo taj jednostavan primjer pokazuje kako su prirodna i “prerađena područja” nužno povezana i zapravo nerazdvojiva, a stoga i kako je svakodnevni život nemoguće održati ako se upravo prirodna područja što hitnije i efikasnije ne zaštite i unaprijede.

U slučaju delte Neretve, moguće vrijednosti su sljedeće (v. preciznije u *Mediterranean Wetlands*, 1998; Barbier, E. B. i dr., 1997:11): poljoprivreda, ribarstvo, lovstvo, rekreacija, turizam, transport te pročišćavanje vode močvarom, zadržavanje viška voda, kontrola eventualnih poplava, održavanje postojećih ekosistema, mikroklimatska stabilizacija, stabilizacija obalnog pojasa, biodiverzitet, i sl. (vrijednosti vezane isključivo uz samostalan i bezinteresni “rad prirode”, što se odvija u prirodnim područjima čiji ekosistem nije bitnije narušen) te osnovne neuporabne vrijednosti – biodiverzitet, kulturno-povijesno naslijeđe, estetske vrijednosti, i sl.

Osim rečenoga (v. u Barbier, E. i dr., 1997:110-116), u delti Neretve moguće je naći sljedeće *komponente, funkcije i attribute* koje možemo ubrojiti u ukupnu ekonomsku vrijednost područja (i u melioriranim i u prirodnim područjima):

- *Komponente*: riba, divlje životinje, plodna zemlja, drvo, snabdijevanje vodom, promet vodotokovima, treset, i sl;

- *Funkcije*: kontrola poplava, izmjena i pročišćavanje podzemne vode, pročišćavanje i zadržavanje polutanata retencijom, isparavanje i očuvanje okoliša;

- *Atributi*: biološki diverzitet i kulturno-povijesno naslijeđe.

Ukupna bi se ekonomska vrijednost cijelog područja sadržavala u:

- postojećoj vrijednosti prirodnih resursa (zemlja, voda, biljni i životinjski svijet, i sl.);
- postojećoj vrijednosti poljoprivrednih proizvoda;
- postojećoj vrijednosti ribarstva i lovstva;
- postojećoj vrijednosti nepoljoprivrednih i drugih industrijskih aktivnosti;
- postojećoj vrijednosti turističkih potencijala;
- postojećoj vrijednosti estetskih i drugih nemjerljivih funkcija područja (primjerice, broj posjetitelja koji se zaustavio na kratko zbog lijepog pogleda, turističke posjete nekoj od atrakcija, zbog ugostiteljske ponude, i sl.).

Ukupna kalkulacija dovodi nas do zaključka da – u sadašnjim uvjetima – najveću ekonomsku vrijednost ima poljoprivreda (otprilike 80%), dok su druge djelatnosti “manje vrijedne” (približno 20%). Za sada nije moguće izračunati potencijalnu ekonomsku vrijednost zaštićenih područja, s obzirom na to da elementi za takve kalkulacije u nas nisu još definirani, i s obzirom na činjenicu da “ostala područja”, osobito ona zaštićena, prirodna, pa ni djelatnosti nisu valorizirane u dosadašnjem razvitku kao potencijalno ekonomski isplative. Zasad možemo samo pretpostaviti da bi njihova ekonomska vrijednost bila daleko veća ako bi se ispravno valorizirale i organizirale (potaknule). Za to bi, dakako, trebalo izraditi specifične studije i analize (primjerice, analiza ekonomske isplativosti različitih oblika turističkog razvitka u području delte) uz prateću analizu socioekonomske podloge koja bi utvrdila koji i kakvi akteri te pod kojim bi uvjetima i s kakvom bi se spremnošću angažirali u novim ekonomskim aktivnostima.

Ekološka svijest?

Delta Neretve iznimno je zanimljivo područje za istraživanje oblikovanosti “ekološke svijesti”, odnosno “osviještenosti” stanovništva o najznačajnijim vrijednostima i karakteristikama područja. S obzirom na to da smo prije konstatairali da je vrijednost prirodnog elementa zapravo možda najviša, bit će zanimljivo ustvrditi je li najšire stanovništvo svjesno takve činjenice.

Na samom početku treba definirati neke osnovne pojmove. Pojam “ekološke osviještenosti” (ekološke svijesti) označava takve oblike više ili manje izraženog ponašanja pojedinca ili socijalnih skupina koji u svojem djelovanju manifestiraju oblike djelovanja i ponašanja koji se oslanjaju na ekološke principe djelovanja. Oni uključuju sljedeće važnije principe djelovanja:

- kriterij djelovanja je očuvanje sredine;
- treba poticati i razvijati samo one aktivnosti koje ne nanose štetu okolišu;
- treba osobnim primjerom i kontinuiranim djelovanjem poticati svjesno ekološko djelovanje;
- potrebno je aktivno se i javno suprotstavljati svim inicijativama i postupcima koji mogu rezultirati oštećenjem okoliša u bilo kojem smislu;
- u svrhu postizanja navedenih ciljeva, potrebno je udruživati se s osobama i skupinama koje dijele ista uvjerenja u smislu ojačavanja ideja i njihova proširivanja.

No, postojanje ekološke svijesti o specifičnim ekološkim problemima neke sredine ne mora uključivati i njenu aktivnu komponentu – djelovanje. Najveći broj ljudi podupire (u načelu) svjesno i ispravno ekološko djelovanje, no nije spremno osobno se angažirati, djelovati ili biti prethodnik onih tipova aktivnosti koje se uglavnom suprotstavljaju uobičajenoj rutini. Stoga, u principu, valja razlikovati, s obzirom na (1) *individualizacijsku* (osviješteni ili aktivni pojedinac) i (2) *aktivističku* komponentu ekološke svijesti (osviještenosti) *dva osnovna tipa*:

- pasivnu ekološku svijest;
- aktivnu ekološku svijest.

Pasivniji oblici ekološke svijesti najčešće su i prvotni oblici iz kojih se obično, u specifičnim kontekstima i tijekom vremena, razvija i aktivniji oblik osviještenosti. Tom razvoju mogu pogodovati različiti procesi – primjerice, negativni procesi u sredini koji smetaju pojedincu, prodor novih ideja koji zagovaraju ispravno ekološko djelovanje, djelovanje pojedinaca i skupina, reorijentacija razvoja u cjelini, osobne spoznaje i zaključci o djelovanju, autorefleksija, i sl.

U najvećem broju slučajeva, kod mnogih se pojedinaca događa *prijelaz* iz pasivnijih u aktivnije oblike osviještenosti kao rezultat kombiniranog djelovanja različitih faktora, no navedeno ovisi o kontekstu, konkretnoj situaciji, osobnoj izloženosti pojedinca utjecajima, “općoj klimi” koja prevladava u nekoj sredini, nekom konkretnom povodu, osobnim interesima, i sl.

Osim dosad navedenoga, treba uvesti još jedno razlikovanje:

- svijest (osviještenost) “protiv” (nečega);
- svijest (osviještenost) “za” (nešto).

Svijest (ekološka) “protiv” najčešći je primjer razmišljanja o procesima u okolišu, no ona ne mora uključivati i aktivističku komponentu – djelovanje, “nešto uraditi, učiniti” (zaustaviti, spriječiti, potaknuti). Ljudi su općenito i najčešće “protiv nečega” (primjerice, nastajanja divljih deponija smeća, lociranja deponija, ali najčešće protiv takvih inicijativa u “mom dvorištu” – poznati sindrom “*NIMBY- Not in my backyard!*” – “Ne u mom dvorištu!”), no često ne uviđaju koliko i sami pridonose gomilanju smeća – pasivnije ili aktivnije. Ako nekad i dođe do određenoga ekološkog akcidenta u nekoj sredini, najčešće su “svi protiv”, no to je ponajprije rezultat reakcije na akcidentalnu situaciju. U normalnim i neakcidentalnim protocima vremena (dnevnoj, tjednoj, mjesečnoj, godišnjoj ... rutini), ekološki aktivizam, pa i sama svijest o okolišu, najčešće se i ne postavlja. Vlada najčešće “opće nezadovoljstvo”, bez svijesti o tome tko bi bio uzrok nekih ekoloških negativnih aktivnosti, tko tome više, a tko manje pridonosi (v. opširnije u Čaldarović, O., 1995).

No, aktivniji i definiraniji odnos prema okolišu predstavlja opredjeljenje “za” ekološke procese koje ocjenjujemo povoljnijima za okoliš, život zajednice, nas same. On onda predstavlja i

model individualnog djelovanja (*individualizacija* nedefiniranoga, nejasnog i difuznog “općeg stava”) pojedinca koji se najčešće udružuje s “istomišljenicima” i time stvara udruge (skupine osoba koje slično razmišljaju o određenim problemima i pripravnici su angažirati se za promjenu situacije) za različite aspekte ekološkog djelovanja.

Ovdje je potrebno uvesti još jedno objašnjenje. Da bi uopće moglo doći do stanovitog stupnja ekološke osviještenosti u nekoj sredini, potrebno je nešto vidjeti, o tome razmišljati, odnosno, u psihološkom smislu, imati svojevrsnu “*perceptivu ugođenost*” koja orijentira našu pozornost, a kasnije i razmišljanje. Ne vide svi na isti način okoliš oko sebe, njegove značajke, njegov potencijal, njegovu prošlost, sadašnjost i budućnost i oblike njegova ugrožavanja. Osobe koje posjeduju specifičan oblik perceptivne udešenosti u uviđanju ekološke dimenzije okoliša, potaknute su najprije na razmišljanje o onome što se vidjelo (čulo, registriralo, pročitalo), a potom i na oblikovanje stanovitog stava o onome što je registrirano. U ovoj fazi kognicije (stvaranja smislenih kognitivnih slika i mentalnih cjelina) tek postoji načelna i potencijalna mogućnost stvaranja ekološke svijesti, dakle, kritičke svijesti koja okoliš promatra “kritičkim pogledom” uviđajući potrebu za izmjenom situacije.

Ta preliminarna, osnovna i načelna sistematizacija o pojmu ekološke osviještenosti, ima zadaću pomoći nam da se lakše snademo u konkretnim oblicima ekološke osviještenosti u delti Neretve.⁸ Razina osviještenosti o ekološkim aspektima života u delti Neretve danas je općenito još niska. Uzmemo li u obzir prijašnju sistematizaciju, mogli bismo reći da je ponajprije riječ o osviještenosti “protiv”, koja je najčešće planirana na *individualnoj* razini i koja ima *kratko trajanje*. Rijetki su pojedinci i udruge koji planiraju svoja ekološka djelovanja “za”, izuzev aktivnijih pojedinaca i udruga. No, prema tvrdnjama sugovornika s kojima smo kontaktirali provodeći naše istraživanje, ona je u porastu. Koji su razlozi koji pogoduju porastu osviještenosti? Navedimo najvažnije:

- porast stupnja ugroženosti sredine koji se manifestira u svakodnevnom životu;
- porast uvjerenja da ugrožena sredina dovodi do nekih neželjenih posljedica (prošireno uvjerenje, primjerice, da je stupanj kancerogenih oboljenja veći u predjelu delte, dapače, u nekim mjestima u delti, od prosjeka zemlje i povezivanje tog uvjerenja s pretjeranim zagađenjem u području);
- utjecaj djelovanja različitih ekoloških grupa i udruga;
- osviještenost o tome da je potrebno razvijati alternativne tipove razvitka cijelog područja, različite od ekstenzivnog poljoprivrednog razvoja;
- utjecaj svjetskih trendova koji manifestiraju zaštitu okoliša kao prioritet;
- ekološko djelovanje pojedinaca kroz javno djelovanje i poduzimanje različitih akcija;
- svijest o tome da netko osobno snosi posljedice ukupnoga negativnog ekološkog djelovanja, a sam ga ne potiče (ugroženi pojedinac).

Osim tih osnovnih elemenata koji pogoduju porastu ekološke osviještenosti u nekoliko posljednjih godina, važno je konstatirati koje su osnovne oznake ekološke svijesti u delti Neretve. Rezultati analiza koje smo proveli u području delte Neretve pokazuju da je ekološka svijest označena sljedećim karakteristikama:

- ona je više “protiv”, nego “za”;
- ona je prije reaktivna, nego li je proaktivna, odnosno, reagira se protiv nečega, a mnogo se manje aktivno zalaže za nešto);
- ona se pojavljuje posljedično, odnosno kao jedna od mogućih reakcija na neku situaciju (ekološki incident ili akcident, primjerice);
- pojavljuje se povremeno, potaknuta nekim akcijama, situacijama i aktivnostima (drugih);
- ona nastaje dijelom kao rezultat djelovanja aktivnih aktera udruženih u istomišljeničke skupine (ekološke udruge);

⁸ Sistematizacija koja se ovdje iznosi dio je cjelovitijih nalaza koji se iznose u studijama.

• ona se rijetko kada individualizira na razinu autorefleksije svakog pojedinca koji kritički razmatra i sagledava svoju vlastitu aktivnost.

Konstatirali smo da u mnogim područjima života u delti Neretve postoji jasno neekološko djelovanje, odnosno da je ekološka osviještenost vrlo niska ili pak gotovo nepostojeća. Koja su to područja?

1. *Poljoprivreda*. Ovdje se negativno ekološko djelovanje opaža i očituje u nekoliko aspekata:

- iscrpljivanje zemljišta;
- pretjerana upotreba kemijskih sredstava za zaštitu poljoprivrednih nasada;
- nepoštovanje “karence”⁹;
- gotovo potpuna odsutnost brige za zdravlje potrošača proizvoda koji dobiva nezdrav i često opasan proizvod.

2. *Lov*

Ekološka neosviještenost također je prisutna u nekoliko vidova:

- krivolov (lov u nedopušteno vrijeme, izvan sezone lova);
- lov na životinjske vrste koje su zaštićene;
- lov nedopuštenim sredstvima (primjerice, korištenje “vabilica”, elektronskih uređaja za mamljenje ptica, osobito liske);
- pretjerano izlovljavanje;
- introduciranje neadekvatnih (alohtonih) životinjskih vrsta u područje lovišta.

3. *Ribolov*

Ekološka neosviještenost je prisutna također u nekoliko vidova:

- krivolov (lov u nedopušteno vrijeme);
- ribolov nedopuštenim sredstvima – primjerice, mreže s premalim okancima;
- ribolov “konstantnoga i kontinuiranoga tipa” – lov mrežama (vršama, “tratama”) koje su stalno razapete u rukavcima tako da je ribama i/ili jeguljama gotovo nemoguće proći nekim rukavcem ili vodotokom a da se ne zapletu u postavljene zamke;
- ribolov na zaštićene životinjske vrste;
- pretjerano izlovljavanje.

4. *Zagađenje sredine*

U mnogim situacijama, sredina se zagađuje na više načina:

- ubacivanjem pesticida i drugih kemijskih sredstava;
- upotrebom neadekvatnih septičkih jama koje se izljevaju u vodotokove ili tlo;
- bacanjem upotrijebljene ambalaže u okoliš, najčešće vodu u kanalima;
- stvaranjem požara kojima se stvara prostor životinjama koje se zatim love;
- ostavljanjem krupnog otpada (napušteni automobili, krupni otpad) bilo gdje u području delte.

5. *Očuvanje prirodnih cjelina*

S obzirom na to da je u delti Neretve možda najvrjednija upravo prirodna cjelina, zanemarivanje njezina očuvanja također je primjer odsutnosti ekološke svijesti. Najtipičniji oblici u području delte Neretve su sljedeći:

- lov i ribolov u zaštićenim i prirodnim područjima;
- postavljanje staklenika i/ili stvaranje poldera u zaštićenim područjima i prirodnim rezervatima, ili poduzimanje bilo kakvih “urbanizirajućih aktivnosti”;

⁹ Vremensko razdoblje u kojem poljoprivredna kultura tretirana odgovarajućim kemijskom sredstvom može biti puštena u uporabu, npr. 7, 14 ... dana.

- uzurpacija javnog dobra (zemljište) ili močvarnog područja;
- pretvaranje močvarnog područja u poljoprivredno zemljište.

6. *Spomenici kulture*

• devastacija (uništavanje, otuđivanje), prodaja, sklanjanje i prikrivanje arheoloških artefakata i nalaza;

- zaprječivanje pristupa arheološkim nalazištima;
- neinformiranje stručnih službi o eventualnim pronalascima vrijednih artefakata.

Nasuprot dosad rečenom, pokušajmo ustvrditi u *kojim područjima bi se trebala najprije manifestirati ekološka svijest?*

a. *Poljoprivreda*

Ekološka svijest mogla bi se manifestirati kroz sljedeće aktivnosti u delti:

- korištenje propisanih kemijskih sredstava za zaštitu poljoprivrednih nasada u točno određenim omjerima i količinama upotrijebljenima u predviđeno doba i s predviđenom čestinom;
- uzgoj poljoprivrednih kultura koje se predlažu kao najkorisnije za okoliš;
- poštovanje "karence";
- korištenje propisanih načina melioracije;
- provođenje melioracije samo na predviđenim područjima.

b. *Lov*

- poštovanje propisa koji reguliraju lov (period, lovišta, vrsta divljači, i sl.);
- uvažavanja sportske komponente lova;
- nekorištenje nedopuštenih sredstava za lov.

c. *Ribolov*

- poštovanje propisa koji reguliraju ribolov (period, lovišta, vrsta lovine, i sl.);
- uvažavanje sportske komponente ribolova;
- nekorištenje nedopuštenih sredstava za ribolov.

d. *Zagađenje sredine*

- ograničeno korištenje pesticida i drugih kemijskih sredstava;
- uporaba adekvatnih septičkih jama;
- prikupljanje upotrijebljene ambalaže u posebna odlagališta;
- čuvanje sredine u bilo kojem njenom dijelu (prirodna, zaštićena, urbanizirana, i sl.);
- prikupljanje krupnog otpada (napušteni automobili, krupni otpad) na za to predviđena mjesta.

e. *Očuvanje prirodnih cjelina*

- čuvanje i unapređenje prirodnih područja;
- korištenje takvih cjelina samo u predviđenim okvirima (specifični turizam, primjerice).

f. *Spomenici kulture*

- informiranje nadležnih institucija o eventualno pronađenim artefaktima.

Ovdje su navedene samo najvažnije aktivnosti u najznačajnijim područjima. Kao što je vidljivo iz prijašnjih sistematizacija, i ekološko, ali i neekološko, osviješteno i neosviješteno djelovanje, u izravnoj su vezi sa *svakodnevnim životom*. Poljoprivreda, lov i ribolov su najvažnije ekonomske djelatnosti u području delte te je upravo zbog toga neekološko djelovanje vrlo prisutno (želja za postizanjem najvećeg profita stimulira mnoge da, primjerice, koriste daleko veće koncentracije kemijskih zaštitnih sredstava no što je to dopušteno). Lov i ribolov, primjerice, također su dijelom tradicionalna aktivnost, a dijelom predstavljaju izvor dodatne, a za neke socijalne slojeve (trenutačno), i jedine zarade. U postojećim socio-ekonomskim uvjetima ekonomske nestašice i oskudice za mnoge socijalne slojeve u Hrvatskoj, *prag tolerancije* za neekološko djelovanje već je vrlo nizak. U najdugoročnijoj perspektivi stoga opće se poboljšanje situacije može očekivati tek kad se

razina relativnog siromaštva smanji i kad primjerice i lov i ribolov budu imali sportski, ograničeni, a ne karakter koji ih orijentira prema zaradi kroz prodaju na tržištu.

S obzirom na rečeno, postavlja se pitanje kako utjecati na višu razinu osviještenosti stanovnika delte koja će se temeljiti na nužnoj međupovezanosti ljudi i prirode u zajedničkom habitatu?

U mnogim slučajevima, pa i u dolini Neretve, ekološka se svijest može pozitivno potaknuti upravo *specifičnim razvitkom turizma*.¹⁰ U slučaju delte Neretve mislimo na razvitak turizma koji upravo računa sa zaštićenim područjima, “nedirnutom prirodom”, odnosno, s močvarnim područjem i njegovim sadržajem koji je određen upravo postojanjem i preživljavanjem prirodne sredine (kulturno-historijski spomenici su i dosad bili atrakcijom). U mnogim komparativnim primjerima u Mediteranu (v. *Mediterranean Wetlands*, 1998) upravo je razvitak turizma doveo do općeg razvitka i do porasta stupnja osviještenosti o vrijednosti prirodnog okoliša i potrebi njegova zaštićivanja. Kroz postupni (selektivni, kontrolirani, specifični, i sl.) razvoj turizma i domaće stanovništvo postupno “uči” o tome da se od turizma može živjeti i da ono što je njima “nevažno” i svakodnevno i čemu najčešće pridaju negativne epite (močvara) može postati izvor života i predmet atrakcije turistima.

Da bi se navedeno postiglo, prirodu treba shvatiti na posve drukčiji način: ona u svijesti stanovnika delte mora postupno biti shvaćena kao dobro (“resurs”) i to kulturno dobro koje treba njegovati i prije svega zaštititi da bi i dalje moglo zadržati epitet dobra. Proces pretvaranja močvare, odnosno prirodnog prostora, iz “ničije zemlje” u kulturno dobro (resurs) predstavlja zapravo njegovu “kognitivnu prenamjenu”, koja traži protok vremena i donošenje stanovitih propisa, ali i aktualni pozitivni *feed back* kojim se to njezino preimenovanje doista potvrđuje kao korisno. Dakle, močvara nije “ničija zemlja” i to ne samo po pravu korištenja, nego i po njezinu potencijalu, nego prostor iznimnih vrijednosti koji predstavlja posebnu vrijednost.

S obzirom na prijašnju raspravu, razumljivo je da se pojam “prirodni okoliš”, “priroda”, a u našem slučaju “močvarno područje” u dolini Neretve može shvaćati na različite načine. Različiti načini razumijevanja omogućuju ili otežavaju provođenje bilo kakvih mjera, pa i onih zaštitnih. Zbog toga ih je važno upoznati, sistematizirati i vidjeti kakve konzekvencije proistječu iz jednih ili drugih oblika razumijevanja. Najčešći načini i oblici razumijevanja prirodnih područja sadržani su u sljedećem:

- kao prirodno stanište, kao izvor bioraznolikosti;
- kao kultura;
- kao specifično kulturno dobro;
- kao vrijednost (resurs);
- kao cjelina stečenih civilizacijskih tekovina;
- kao potencijalni resurs koji nema samo biološke karakteristike, nego i socijalnu važnost;
- kao “resurs” koji se daje iskoristiti.

Iz ove kraće rasprave, nastanak i razvitak ekološke svijesti stanovništva u nekom konkretnom okolišu proistječe ne samo zbog toga što je neko područje pod stanovitim stupnjem zaštite ili nije (primjerice, zaštita “park prirode”), niti iz tog razloga što stručnjaci različitog profila upućuju poruke, uvjeravaju ili upozoravaju lokalno stanovništvo na vrijednosti lokalnog kraja – ekološka svijest je svijest o vrijednosti okoliša “kao takvog”. Pretpostavka za njegov razvoj je zakonska regulativa koja daje mogućnost zaštite (“park prirode”, primjerice), dok su nosioci i najaktivniji promotori zaštite upravo sami lokalni stanovnici koji trebaju skrbiti o svom i njima samima, ali i drugima zanimljivom okolišu. Dakle, dok lokalno stanovništvo ne uoči, spozna i prihvati ideju o vrijednosti okoliša kao takvog, dok se izjave o lokalnom okolišu kao “maloj Kaliforniji”, “bo-

¹⁰ Ovdje se daje samo načelna sistematizacije potencijalne uloge turističkog razvitka za ukupni razvitak kraja i promjenu osnovnog karaktera razmišljanja o ulozi pojedinih djelatnosti. Za širu raspravu o navedenom potrebno je prikupiti detaljnije informacije i razraditi preciznije scenarije. Vidi nešto širu raspravu i u našem izvještaju o socioekonomskim aspektima razvitka u delti.

gomdanom području” i sl. doista ne pretvore u oblike ponašanja, tada će i svijest ostati uglavnom nepromijenjena.

S obzirom na rečeno, nedvojbeno je da je za poboljšanje ukupne situacije u području delte potreban udružen napor i stručnjaka, ali i lokalnog stanovništva koji u svom svakodnevnom životu mora prepoznati vrijednosti svog kraja. Bez takvog prepoznavanja, aktivnog i ispravnog postavljanja prema cjelini okoline i pojedinim njezinim elementima, neće doći do poboljšanja nego, dapače, čak do pogoršanja situacije.

U nastavku navodimo najvažnije elemente koji mogu pozitivno djelovati na povećanu razinu osviještenosti stanovništva u delti Neretve.

a. globalna dimenzija

1. Zakonski okvir (prijedlog kategorije zaštite “parka prirode”, već postojeći rezervati)

- Pozitivni primjeri ekološkog aktivizma pojedinaca i ekoloških i srodnih udruga

2. Razvoj djelatnosti koje ne narušavaju prirodu, a pružaju osnovicu za život (selektivni turizam, “ekološka poljoprivreda”, primjerice)

- stvaranje pozitivnih primjera u području;
- razvoj globalne strategije u kraju osnovan na ekološki pozitivnim primjerima djelovanja;
- reorijentacija globalnog razvoja u području (vrednovanje poljoprivrednih aktivnosti u usporedbi s potencijalnim drugim aktivnostima);
- razrada alternativnih scenarija razvitka;
- uvođenje strožih kazni i efikasnija, dosljednija i jednakopravna primjena propisa u području;

• propagandne aktivnosti i akcije koje će propagirati ekološki pozitivne primjere djelovanja, djelatnosti i akcije;

- ogledne, ekološki pozitivne akcije i aktivnosti;

- jasan i dosljedan angažman struktura vlasti.

b. lokalnija razina

1. identifikacija glavnih *stakeholdera* i njihova pozitivna mobilizacija

- poljoprivrednici
- ugostitelji
- osobe koje se bave turizmom u području
- lokalna uprava
- predstavnici ekoloških udruga
- lovci i ribolovci
- poduzetnici u području

Zaključak: Kako održati neupitnost prirodnih resursa kao osnovice održivog razvitka?

Iz dosadašnjeg izlaganja, vidljivo je da je “priroda kao takva” vrlo osjetljiv resurs, izložen mnogim nasrtajima, legitimnim i ilegitimnim (nekontrolirana, nelegalna izgradnja, primjerice). S obzirom na opće ekološka stremljenja u Hrvatskoj te potrebu sve rigoroznije zaštite prirodnih predjela, potrebno ne razmotriti elemente, mjere i operacije uz pomoć kojih će se neupitnost potrebe održavanja prirode kao takve uvećati i sve više poštovati. Neki od osnovnih su i sljedeći:

1. Inzistiranje na činjenici posjedovanja specifičnih resursnih već postojećih vrijednosti koje su manifestirane upravo kroz poimanje “prirode kao takve”, bez dodatnih sadržaja bilo koje vrste;

2. Stvaranje razvojnih planova koji će respektirati upravo te vrijednosti i tretirati upravo njih kao razvojne potencijale;

3. Provoditi proces socijalne procjene za procjenu razvojnih opcija (kao dio SUO ili kao prethodnu studiju);

4. Rezultate analize upotrijebiti kao temelj plana razvoja – očuvanja resursa.

LITERATURA

- Barbier, E. B. i dr. (1997) **Economic Valuation of Wetlands. A Guide for Policy Makers and Planners.** Gland: Ramsar Convention Bureau
- Bankes, N., Thompson, A. R. (1980) **Monitoring for Impact Assessment and Management.** Vancouver: Westwater Research Centre.
- Barrow, C. J. (1997) **Environmental and Social Impact Assessment: an introduction.** London: Arnold.
- Barrow, C. J. (2000) **Social Impact Analysis – An Introduction,** London: Arnold
- Becker, H. A. (1997) **Social Impact Assessment: method and experience in Europe, North America and the developing world.** London: University College London Press.
- Bowles, R. T. (1981) **Social Impact Assessment in Small Communities.** Toronto: Butterworths.
- Burdge, R. J. (1995) **A Community Guide to Social Impact Assessment.** Middleton: Social Ecology Press.
- Čaldarović, O. (1992) “Marines in the Adriatic and their social and ecological consequences”. **Social Ecology**, 1:51–62.
- Čaldarović, O. (1995) **Socijalna teorija i hazardni život. Rizici i suvremeno društvo.** Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Čaldarović, O. (1997a) **Socio-Economic Analysis of the Lower Neretva Area,** analysis prepared for the Med-Wet /Mediterranean Wetlands, report on Croatia; Zagreb, Ministry of Culture, Direction for the Protection of Cultural and Natural Heritage (35 pp.).
- Čaldarović, O. (1997b) “Social and ecological consequences of nautical marinas in tourist development: The case of the Croatian part of the Adriatic Sea”, **Sociologia urbana et rurale** (XIX)52–53:147–163.
- Čaldarović, O. (2001a) **Socio-economic Analysis of the Neretva Delta Area** (48 str.), Regional Environmental Center Budapest/Zagreb Zagreb, June 2001.
- Čaldarović, O. (2001b) **The Research on the Awareness on the Need to Protect the Natural Habitat Between Different Interest Groups in the Neretva Delta Area,** Regional Environmental Center Budapest/Zagreb.
- Čaldarović, O. (2004a) **Costal Zone Management Plan (CZMP) – Sociological Aspects** (sa I. Zorić), Croatian Ministry of agriculture and forestry, Directorate for Fishing, Zagreb, February, 112 pp.
- Čaldarović, O. (2004b) **Demersal Fishing (Project ‘DemMon’) – sociological aspects** (sa I. Zorić), Croatian Ministry of agriculture and forestry, Directorate for, Zagreb, pp. 75
- Čaldarović, O. (2004c) **Sociološka studija za projekt “Družba Adrija”** (sa Mikulić, Đ., Rendeli, N., Tretinjak, M., Zorić, I), Janaf – Jadranski naftovod, Zagreb, Veljača, 2004, 135 str.
- Čaldarović, O. (2005a) “Social Assessment – A Tool for Social Analysis of Potentially Risky Initiatives” (Društvena procjena – sredstvo za socijalnu analizu potencijalno rizičnih inicijativa). **Work and Safety (Rad i sigurnost)** (9)1:1–29.
- Čaldarović, O. (2005b) Sociološki aspekti informiranja kao pretpostavka efikasnog suprotstavljanja opasnostima. **Socijalna ekologija** (XIV) 4:353–376.
- Finsterbusch, K. i dr. (1983) **Social Impact Assessment Methods.** Berely Hills: Sage.
- Kirkpatrick, C. H., Lee, N. (eds) (1998) **Sustainable Development in a Developing World: integrating socio-economic appraisal and environmental assessment,** Cheltenham: E. Elgar.
- Marsden, D. i dr. (eds.) (1994) **Measuring the Process: guidelines for evaluating social development,** Oxford: INTRAK.
- Maurstad, A.(2000) “Trapped in Biology. An interdisciplinary attempt to integrate fish harvesters’ knowledge into Norwegian Fisheries management”, in: Neis, B., Felt, L., eds. (2000). **Finding Our Sea Legs. Linking Fishery People and Their Knowledge with Science and Management,** pp. 135–152.
- Mediterranean Wetlands: Socio-economic aspects** (1998) Brussels: European Commission, Ramsar Convention Bureau.
- O’Brien, P. (2001) **Scenario planning: a strategic tool.** Canberra: Bureau of Rural Sciences and Australian Academy of Science.
- Roche, C. (1999) **Impact Assessment for Developing Agencies: learning the value of change.** Oxford: Oxfam.
- ... (2002) **Social Analysis Sourcebook: incorporating social dimensions into Bank-supported projects** The World Bank: Social Development Department.

- ... White Paper – **Coastal Zone Management in the Mediterranean** (2001), United Nations Environment Programme (UNEP), Mediterranean Action Plan, Split.
- Wildavsky, A. (1996) **Speaking truth to Power: the art and craft of policy analysis**. New Brunswick: Transaction Publishers.

CONCEPTUALIZATION OF NATURE AS A PUBLIC GOOD VALUE AND WAYS OF ITS ASSESSMENT

OGNJEN ČALDAROVIĆ

Faculty of Philosophy, Zagreb
Department of Sociology

Major sociological aspects of the valorization of nature “as such” and as a representative of “a public good” with an emphasis on the need to respect major values and attributes that exist without human intervention are given in this paper. Use value and non-use value of nature are presented as two major features of the nature as a public good and “as such” and major ways of endangering of nature are discussed in the continuation of the paper. Also, the distinction between “social” and “sociological” analysis of the consequences of endangering of nature are discussed and the need to run a complex impact environmental study is stressed. Moreover, different ways of endangering of nature and its values are discussed and some solutions are offered how to engage in more efficient ways against the exploitation of nature “as such” as well as a representative of a public good. An example of sociological analysis – social assessment of the Neretva Delta Area is given.

Key words: NATURE, RESOURCE, SOCIAL ASSESSMENT, RISKS, NERETVA DELTA